

БЕФ "Хасде Эстер"
Черниговская областная еврейская община

ЕВРЕИ ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ

История и культура

Материалы IV-го международного
научного семинара
(19 марта 2008 г., г. Чернигов)

Чернигов
2009

М. Вайнштейн – охоронець церковних старожитностей Чернігова

Серед музейників Чернігівщини 20 – 30-х рр. ХХ ст. виділяється постать Марка Григоровича Вайнштейна. Народився він у робітничій родині 1894 р. в мальовничому містечку Конотопі. Після закінчення в 1918 р. Київської художньої школи вчителював у сільських школах України. Зацікавленість українськими старожитностями привела М. Вайнштейна до Конотопського окружного музею, в якому з березня 1923 р. він перебував на посаді завідувача, а з травня 1925 р. його призначили директором Чернігівського Державного Музею.

Поряд з власне музейною роботою М. Вайнштейн розгорнув енергійну діяльність по охороні музейних пам'яток, як рухомих, так і нерухомих. З цією метою він неодноразово, без коштів, здійснював піші далекі експедиції в різні райони спочатку Конотопської округи, а потім і Чернігівської. Йому вдалося взяти на облік ряд церков, цінних архітектурних пам'ятників і предметів культурно-історичного значення, що в них зберігались.

Саме на травень 1925 р. припадає компанія Укрголовполітос-

віти та відділу культів НКВС України по перевірці культового майна. За дорученням Укрголовполітосвіти такий облік на Чернігівщині здійснювався Чернігівським державним музеєм (далі – ЧДМ). Спільними зусиллями М.Вайнштейна, С.Баран-Бутовича, В.Дроздова, В.Шугаєвського були обстежені та зареєстровані пам'ятки культової архітектури міст Ніжина, Любеча, більшості сіл Довжицького, Олишівського, Тупичівського районів (сучасні Чернігівський, Ріпкінський, Городнянський). У результаті, вже на початок 1926 р. на обліку ЧДМ лише в Ніжинській окрузі перебувало 30 пам'яток культової архітектури. Музей звернув увагу і на пам'ятки неправославних культів, зокрема іудаїзму, зафіксувавши їх стан, на жаль, лише в Чернігові. Це був недолік для всіх інших музеїв України. Така плідна робота дозволила до травня 1927 р. Українському комітету охорони пам'яток культури (УКОПК) скласти загальний реєстр пам'яток республіканського значення України.

Контролювали музейні працівники ремонт та реставрацію культових пам'яток. На початку 1926 р. фахівці ЧДМ визначили умови ремонту церкви в с. Смичин. У 1927/28 рр. за наполяганням музею та під його контролем релігійними громадами були відремонтовані Андріївська та Спасо-Преображенська церкви в с. Стольне, Михайлівська в с. Листвені, Троїцька – в Чернігові. Водночас музей заборонив перебудову збудованої в 1742 р. Дуніним-Борковським церкви в с. Стольне, оновлення іконостасу Миколаївської церкви в с. Шестовиці. Але траплялися випадки перебудови чи зміни інтер'єру пам'яток культової архітектури релігійними громадами без дозволу пам'яткоохоронців. Про це в кінці 1928 р. на сторінках газети «Червоний стяг» з обуренням повідомляв директор М. Вайнштейн.

У коло інтересів охорони пам'яток ЧДМ потрапили і монастирські комплекси, а саме збереження цінних з архітектурно-мистецького боку їх будівель не культового призначення. Це передбачало передачу житлових та інших приміщень монастирів для використання різними установами та організаціям. У 1928 р. ЧДМ

виступив ініціатором передачі будинку колишньої духовної консисторії в садибі Єлецького монастиря в користування місцевої охоронної організації, яка брала на себе зобов'язання на визначених умовах відремонтувати пам'ятку. Що дозволило зберегти цю споруду.

Значного поширення в середині 20-х рр. набула практика вилучення у релігійних громад взятих на облік пам'яткоохоронцями культових предметів художньо-історичного значення і передача їх на збереження до музеїв. У 1926 р. до ЧДМ надійшло більше 200 пам'яток культового вжитку з православних храмів та синагог. У 1927 р. С. Баран-Бутович з Домницького монастиря. М. Вайнштейн відібрав цікаві зразки різьблення, живопису, шиття в храмах Городнянського району.

Важливим досягненням пам'яткоохоронців України в середині 20-х рр., свідченням зростання уваги не тільки громадськості, а й державних органів до вирішення проблем збереження набутих минулих поколінь стало утворення в республіці ряду державних історико-культурних заповідників. Причетний до проголошення унікальних об'єктів Чернігова історико-культурним заповідником був і М. Вайнштейн. По-перше, він підняв питання перед Київською крайовою інспектурою про врятування шляхом закріплення чи перенесення до музею фрески св. Теклі XI ст., відкритої в 1923 р. у Спаському соборі М. Макаренком. Треба відмітити, що представники інспектури та ВУАК підтримали його. В липні 1927 р. до Чернігова було запрошено Д. Кіпліка, який разом з М. Вайнштейном, головою ВУАК О. Новицьким встановили, що єдина можливість врятувати фреску – перенести до музею. М. Вайнштейн у листі-подяці Д. Кіпліку надав високу оцінку виконаним ним роботам: «При знятті фрески ви уникнули будь-яких пошкоджень: зняття фрески з шаром тинку не дало жодних розколин, що могли природно трапитись; не сталося ніяких порушень фарби».

Разом із Д. Кіпліком, О. Новицьким, І. Моргилевським та Ф. Ернстом М. Вайнштейн проводив заходи по охороні Єлецького

монастиря. Так, у липні 1927 р. постало питання про збереження фрескового живопису Успенського собору. Науковці прийшли до висновку, що «всі частини архітектури і розпису настільки пов'язані поміж собою, що розглядати їх окремо не можна». Такі висновки прискорили оголошення Єлецького монастиря історико-культурним заповідником. Наприкінці року М. Вайнштейн звернувся до президії Чернігівської міської ради про необхідність поліпшення охорони та проведення невідкладного ремонту архітектурних пам'яток на території Єлецького монастиря. Члени президії повністю погодилися з дослідником про необхідність швидких ремонтних робіт та звернулися до Чернігівського окрвиконкому з проханням передати Єлецький монастир в управління міськради. Вже в 1928 р. він увійшов до створеного в Чернігові загально-міського культурного центру, який взяв на себе догляд за історичними та архітектурними пам'ятками на території чернігівського дитинця.

Остаточне рішення про створення на базі пам'яток Чернігівського дитинця державного історико-культурного заповідника, до якого увійшли Спаський, Успенський та Троїцький собори, було прийнято 18 травня 1929 р. на спільному засіданні Раднаркому України та Української економічної наради.

Вже як вчений-охоронець державного історико-культурного заповідника М. Вайнштейн вів боротьбу за збереження культових пам'яток від нищення під впливом так званої «соціалістичної індустріалізації», яка передбачала тотальне вилучення та перетоплення дзвонів.

Чернігівський окрвиконком розпочав наприкінці 1929 р. підготовку до утилізації всіх дзвонів округу, серед них і ряду унікальних зразків українського та російського ливарництва. Усвідомлюючи небезпеку, яка нависла над унікальними пам'ятками культури, представники об'єднаної наради Базилевич та Пилипенко виїхали до Чернігова, де 17 січня 1930 р. взяли участь у засіданні Чернігівської окружної комісії охорони пам'яток, яка схвалила пропозиції по збе-

реженню цінних для науки і культури дзвонів. На наступний день відбулося слухання цього питання спеціальною комісією у присутності представника Чернігівського окрвиконкому. М. Вайнштейн як секретар комісії виступив з пропозицією не знімати дзвін Спаського та Борисоглібського соборів – Потьомкінський, або дзвін роботи І. Коровкіна 1772 р., зберегти всі дзвони Єлецького монастиря та забезпечити охорону найбільш цінних пам'яток ливарництва в соборах округу. Однак, після тривалої дискусії більшістю голосів було прийнято рішення про зняття Потьомкінського дзвону, дзвону Полуботка з Воскресенської церкви, з дзвіниці Троїцького монастиря роботи І. Нікітіна, та в Єлецькому заповіднику дзвін роботи І. Жебеліка.

Повідомляючи 21 січня 1930 р. терміновим листом НКО УСРР про поєднання чернігівським окрвиконкомом інтересів «соціалістичного будівництва і охорони пам'яток», М. Вайнштейн просив терміново втрутитися у хід подій. Але 30 січня Потьомкінський дзвін вагою 855 пудів було скинуто з дзвіниці і розбито. Лист до ВУЦВК Комісаріат освіти направив лише 9 лютого – тоді, коли дзвона вже не стало. Єдине, що міг зробити ВУЦВК, – доручити НКВС УСРР розібратися в даній ситуації. В Чернігові була створена спеціальна комісія для повторного виявлення дзвонів, які належало зберегти як старожитності. Після огляду складів Рудметалу та дзвонів Троїцького і Єлецького монастирів було визнано за потрібне зберегти 5 дзвонів та фрагменти окремих. М. Вайнштейну вдалося зберегти дзвони Нікітіна та Коробки з Єлецького заповідника. По кожному питанню пам'яток охоронець мав власну думку.

Крім того, на засіданні 18 січня 1930 р. М. Вайнштейн виступав проти заяви представника Окрпрофради Шапки про передачу Спаського заповідника під клуб. Аргументи його не бралися до уваги, а саме, що це пам'ятка європейського значення; що перебудови зіпсують вигляд заповідника-дитинця; те, що заповідник планує демонструвати «науково-антирелігійний матеріал за історію Чернігова», тому не звертатися за розв'язанням цього питання до

НКО. Але було прийнято рішення про звернення з дорученням його Магдійчуку, який і довів справу до кінця.

Ця ситуація, як відмічав М. Жовтовський про становище справи охорони пам'яток у Чернігові, явно нездорова. У листопаді 1931 р. на М. Вайнштейна починається травля, як на людину, що заважала передачі Спаського собору під клуб. Гоніння з боку місцевої влади призводить до звільнення дослідника з посади директора музею.

Загалом, діяльність М.Г. Вайнштейна по охороні церковних старожитностей Чернігівщини дозволила зберегти значну кількість пам'яток, які дійшли до нас у своєму первісному вигляді.